

УДК 338.24:005.931(477)

КРИЗОВІ ЯВИЩА У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА МЕТОДИ ЇХ ДІАГНОСТИКИ

Романович О.О., Свистун Л.А.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті досліджено загальні тенденції банкрутства вітчизняних підприємств. З'ясовано зовнішні та внутрішні чинники виникнення кризових явищ у діяльності суб'єктів господарювання, що діють в Україні. Обґрунтовано необхідність діагностики кризових явищ під час управління підприємством. Розкрито основні методичні підходи та моделі діагностики кризових явищ на підприємстві.

Ключові слова: криза, банкрутство, неплатоспроможність, фактори виникнення кризи, діагностика кризових явищ, методи діагностики.

Постановка проблеми. Сучасний нестабільний стан економіки України негативно позначається на роботі багатьох вітчизняних підприємств. В умовах різких коливань політичних, соціальних, економічних процесів, зростаючої конкурентної боротьби збільшується кількість неплатоспроможних підприємств, які перебувають на межі банкрутства. Саме тому важливим є вчасне виявлення кризових явищ на підприємстві та діагностика ймовірності настання банкрутства.

Мета діагностики кризових явищ полягає у своєчасному визначенні критичних значень ключових показників діяльності підприємства. Це, у свою чергу, дає можливість розробляти та реалізовувати необхідні антикризові заходи. Таким чином, актуальним є дослідження основних проблем та першоджерел виникнення кризових явищ на підприємстві і правильний вибір методів їх діагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам запобігання та виходу з кризи на підприємстві за допомогою різноманітних методів присвячено ряд праць зарубіжних вчених-економістів, зокрема Е. Альтмана, Дж. Таффлера, Р. Ліса, А. Бівера, Г. Тішоу, Р. Сайфулліна та ін. Їх моделі доволі широко висвітлені у сучасній літературі [1]. Цю проблему також розглядають у своїх працях вітчизняні вчені, серед яких: О.О. Терещенко [2], В.О. Василенко [3], І.О. Школьник [4] та багато інших. Зокрема, О.Г. Денисюк та О.Ю. Дерев'янка сформулювали поняття «криза», дослідили чинники виникнення кризових ситуацій у діяльності підприємств [9], Д.В. Долбнева визначила основні тенденції банкрутства підприємств в Україні та обґрунтувала найбільш доцільні заходи по запобіганню їх неплатоспроможності [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість наукових напрацювань щодо проблеми банкрутства підприємств свідчить про її масштабність та необхідність вирішення. Варто відзначити, що недостатньо уваги приділено статистичній оцінці та визначенню рівня банкрутства українських підприємств за сучасних умов господарювання.

Мета статті. Метою статті є дослідження тенденцій банкрутства підприємств в Україні на сучасному етапі, виявлення чинників виникнення кризових ситуацій у діяльності підприємств та з'ясування найоптимальніших для застосу-

вання вітчизняними підприємствами моделей діагностики настання банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років суб'єкти господарювання все більше перебувають під впливом зовнішнього середовища, від якого залежать результати їх діяльності. Економічна криза у світі, та зокрема в Україні, сприяла тому, що більшість підприємств гостро відчувають нестачу власних фінансових ресурсів, складності у залученні позикових коштів, накопичують значні суми кредиторської заборгованості, що призводить до погіршення їх платоспроможності або, навіть, до банкрутства.

Досвід провідних країн із ринковою економікою свідчить, що банкрутство виступає як механізм регулювання та саморегулювання економіки, характеризуючи неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

Загальною оцінкою масштабів кризових явищ в економіці є кількість винесених постанов про визнання банкрутом у звітному періоді місцевими господарськими судами України. За даними сайту Судової влади України у 2016 році у стадії банкрутства перебувають 1385 підприємств. На рисунку 1 можна простежити тенденцію до зниження кількості банкрутств суб'єктів господарювання у 2012–2016 роках.

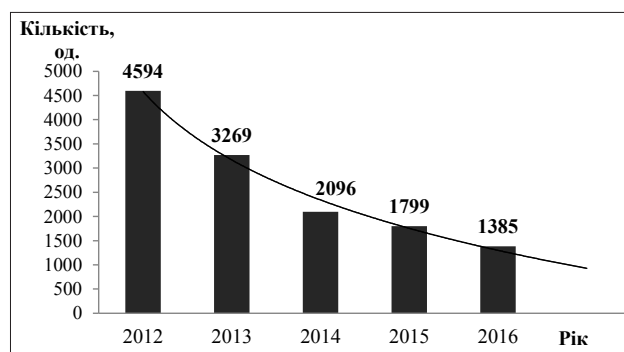

Рис. 1. Кількість вітчизняних підприємств, які визnano банкрутами протягом 2012–2016 років

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Дана тенденція, перш за все, пов'язана з тим, що у 2013 році вступила в силу нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка внесла зміни до порядку порушення

і розгляду справ. Зокрема, встановлено більше можливостей для відновлення платоспроможності підприємства-боржника через застосування додаткових механізмів проведення фінансової санації до моменту порушення справи про його банкрутство, визнання недійсними правочинів та спростування майнових дій підприємства-боржника в процесі проведення процедури банкрутства; введено новий порядок продажу майна, що здійснюється у процедурі банкрутства, завдяки якому властиво найбільш повно та ефективно провести розрахунки з кредиторами за рахунок майна підприємства-боржника [8].

З метою дослідження проблеми банкрутства українських підприємств на регіональному рівні було проведено аналіз збанкрутілих підприємств за областями України за перше півріччя 2017 року (рис. 2).

За даними рис. 2 лідером за кількістю збанкрутілих підприємств є Харківська область – 204 компанії (27,4%). Далі йдуть такі області як Київська (13,4%), Запорізька (12,4%) та Дніпропетровська (11,7%). Найнижчий рівень банкрутства спостерігається переважно в західних областях: Закарпатській – 0,4%, Тернопільській – 0,7%, Чернівецькій – 0,7%, Івано-Франківській – 1,1% [7].

Високий рівень банкрутства українських підприємств дозволяє стверджувати про наявність

проблем у прогнозуванні та діагностиці кризових явищ на підприємстві, невчасному їх виявленні та нездатності до подолання.

Сьогодні підприємства зіштовхуються як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками виникнення кризових явищ. Зовнішні чинники не пов'язані з діяльністю підприємства і залежать від тенденцій макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренції, політичної ситуації в країні тощо.

Внутрішні чинники безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства і виникають переважно внаслідок неефективності апарату управління, «пасивної» політики щодо інновацій, виробничо-технологічних проблем, недосконалості маркетингової політики тощо [9].

Основні фактори, що зумовлюють виникнення кризових явищ на підприємстві, що розроблені вітчизняними вченими, наведені на рис. 3.

Класифікація чинників, що провокують настання кризових ситуацій на підприємствах, дозволяє з високою імовірністю стверджувати, що фінансова криза визначається не просто наявністю певних локальних упущень або недоліків, а є, як правило, результатом системних помилок у політиці, планах розвитку та ринковій стратегії.

Слід підкреслити, що тривогу викликають і матеріальні обставини занепаду, пов'язані,

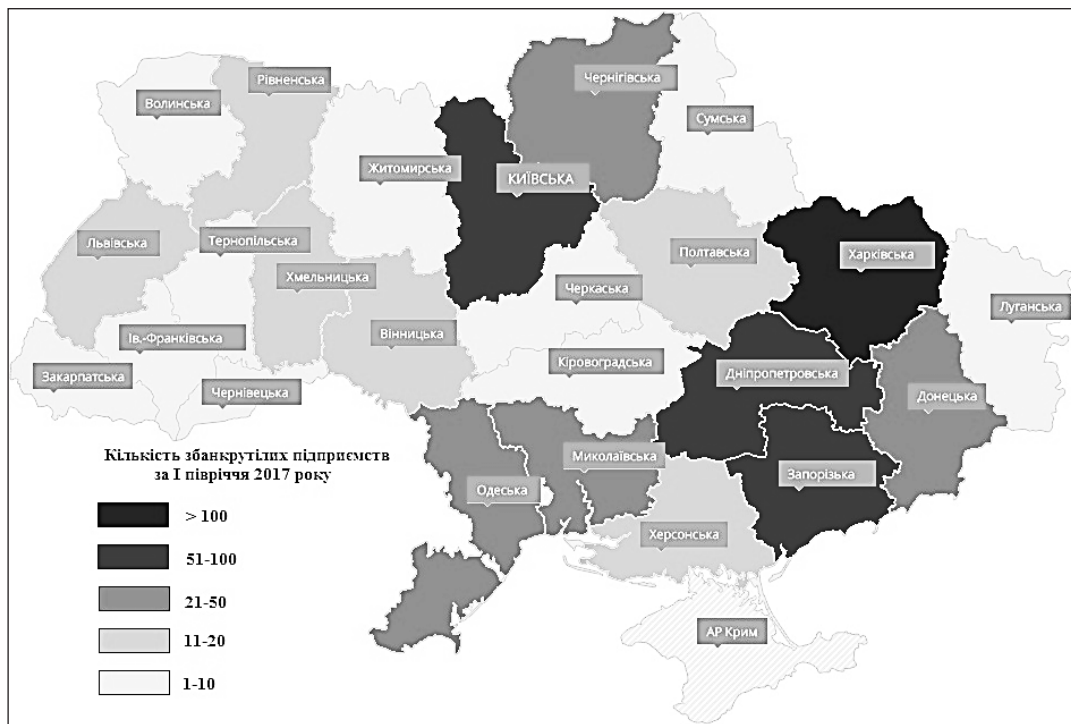

Рис. 2. Кількість підприємств у стані банкрутства за областями України у I півріччі 2017 року

Без урахування тимчасово окупованої території АРК

Таблиця 1

Показники діяльності українських підприємств за 2012–2016 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016/ 2012 рр.	
						(+;-)	%
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, од. на кінець року	1341781	1372177	1331230	1121347	1185071	-156710	-11,68
Питома вага збиткових підприємств, %	37	35	34,5	26,7	27	-10	-27,03
Сума чистих збитків, млн. грн.	175540	202099	792771	726496	368564	+193024	+109,96

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

перш за все, з досягненням критичного рівня старіння виробничого капіталу. Подолання цього стану є вкрай складним і важким. До цього додаються руйнівна дія тотальної корупції в органах влади та гібридної, затяжної війни на нашій території [11].

В таблиці 1 представлено зведені показники діяльності вітчизняних підприємств за 2012–2016 роки.

За даними таблиці спостерігаємо різке скорочення загальної кількості суб'єктів підприємництва в Україні у 2014–2016 роках, що пов'язане із політичними подіями на території Донбасу та АР Крим (останні не враховуються вітчизняною статистичною службою), та збільшення більш, ніж у 2 рази, суми чистих збитків підприємств. На це вплинули швидкі темпи інфляції: індекс інфляції в Україні в 2014 році був найбільшим і становив 124,9%. Для порівняння, у 2013 році він складав 100,5%, а у 2012 – 99,8% [10].

Найбільш збитковою галуззю в Україні у 2015 році була промисловість, чистий збиток, одержаний підприємствами даного сектору становив 188 млрд. грн. (рис. 4). Однак, вже у 2016 році ситуація значно покращилася: промислові підприємства скоротили збитки до 29 млрд. грн. Також зменшилися негативні тенденції у таких галузях, як оптова та роздрібна торгівля, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомістю та будівництво, проте вони досі залишаються збитковими. І лише сільське господарство та транспорт у 2016 році отримали чистий прибуток.

Таким чином, до основних факторів, що впливають на збитковість підприємств в Україні сьогодні належать: деградація традиційних промислових підприємств, руйнування грошової системи, деструктивні регулювальні дії уряду, в першу чергу, у питаннях оподаткування, введення додаткових митних платежів на імпортовані товари. До внутрішніх факторів економічної кризи додалися зовнішні. Серед них – стрімкий вплив іноземного капіталу з України, дефіцитний міжнародний валютний оборот, втрата ринків у Російській Федерації, розгортання війни на Сході країни тощо.

Тому, зважаючи на сучасний кризовий стан більшості вітчизняних підприємств, суб'єктам господарювання необхідно розробляти чітку та ефективну систему антикризового управління, яка передбачатиме таку послідовність діагностики криз:

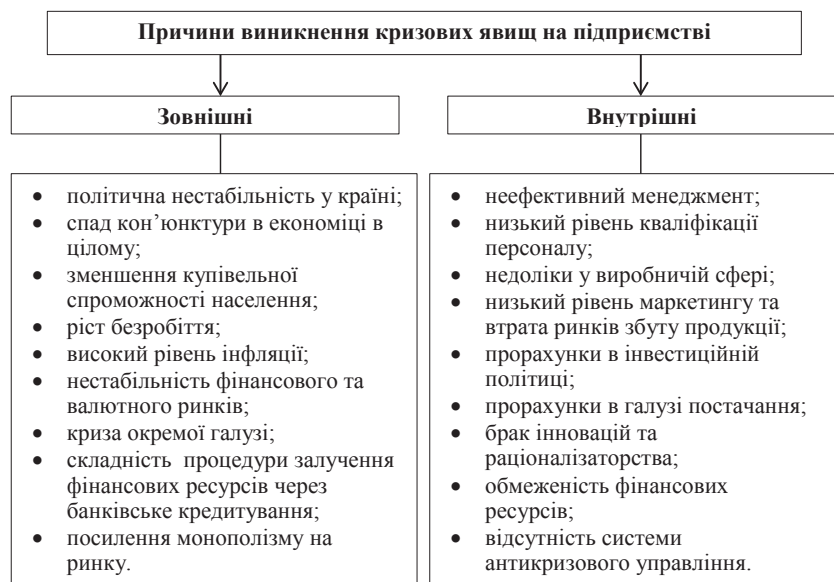
- аналіз ранніх ознак кризового стану підприємства;
- економічна оцінка та аналіз бухгалтерського балансу підприємства;

- аналіз фінансового стану підприємства за групами коефіцієнтів, які характеризують майновий стан, ліквідність та платоспроможність, фінансову стійкість, ділову активність та рентабельність діяльності;

- діагностика на основі рейтингової оцінки; дискримінантний аналіз шляхом застосування найбільш оптимальних для кожного підприємства моделей: Е. Альтмана, У. Бівера, Р. Ліса, Спрінггейта, Таффлера і Тішоу, Фулмера та інших.

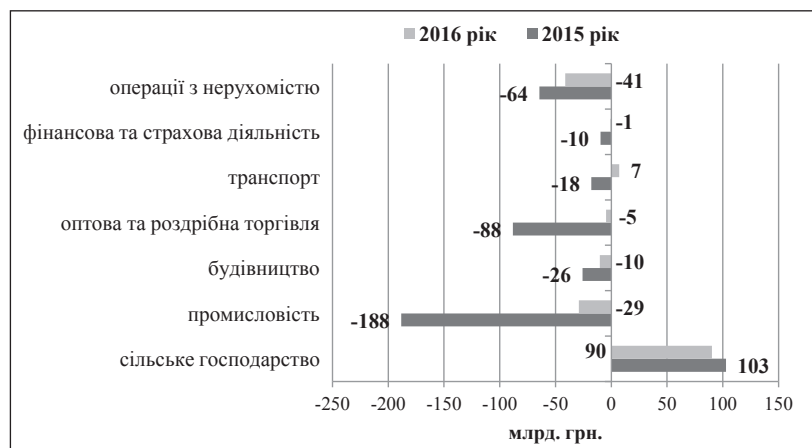
Моделі з використанням фінансових коефіцієнтів ґрунтуються на певній системі показників, які характеризують результати фінансово-господарської діяльності підприємств. Однією з найбільш відомих із них є модель Бівера, яку запропонував відомий фінансовий аналітик Уільям Бівер. Його п'ятифакторна модель містить такі показники:

- рентабельність активів;
- коефіцієнт поточної ліквідності;
- частка чистого оборотного капіталу в активах;
- питома вага залучених коштів у пасивах;
- співвідношення суми чистого прибутку та амортизації до залучених коштів (коефіцієнт Бівера) [1].

Рис. 3. Причини виникнення кризових явищ на підприємстві

Джерело: [10]

Рис. 4. Чистий прибуток (збиток) вітчизняних підприємств у галузевому розрізі за 2015–2016 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Особливості конструкції даної моделі полягають у відсутності вагових коефіцієнтів, а також можливості визначення загрози банкрутства за п'ять років.

Моделі з використанням агрегованих показників – це балансові моделі оцінки фінансової стійкості підприємства, які базуються на визначенні агрегатних показників. Прикладом такої моделі є модель визначення ліквідності балансу. Вона передбачає агрегування показників статей балансу за ліквідністю для активів та терміновістю погашення зобов'язань для пасивів балансу підприємства. До переваг таких моделей належить їх простота, доступність та високий ступінь достовірності. Моделі є цілком прийнятними для експрес-діагностики, в той час як для глибокого аналізу вони не є досить ефективними.

Моделі дискримінантного аналізу є чи не найбільш популярними серед інших методів діагностики. Ця група представлена найбільшою кількістю моделей. Усі вони ґрунтуються на такому алгоритму побудови:

1) дослідження емпіричних даних про минулий і поточний фінансовий стан визначеної сукупності підприємств, що працюють успішно або знаходяться у стані банкрутства;

2) вибір основних показників діяльності підприємства, що формують уявлення про майбутній розвиток компанії;

3) визначення ступеня впливу кожного з обраних показників на ймовірність банкрутства фірми;

4) формування узагальненої залежності (формули) розрахунку ймовірності банкрутства підприємства.

Найбільш відомою у даній групі є п'ятифакторна Z-модель Е. Альтмана. Формула розрахунку цієї моделі має такий вигляд:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + X_5, \quad (1)$$

де X_1 – відношення оборотного капіталу до суми активів підприємства;

X_2 – відношення суми розподіленого прибутку до суми активів підприємства;

X_3 – відношення суми прибутку до оподаткування до загальної вартості активів;

X_4 – відношення ринкової вартості власного капіталу до бухгалтерської (балансової) вартості всіх зобов'язань;

X_5 – відношення обсягу продаж до загальної величини активів підприємства.

Результати розрахунку інтегрального Z-показника є базою імовірного прогнозу для конкретного підприємства. При цьому, якщо $Z < 1,81$, існує висока ймовірність банкрутства, якщо $1,81 \leq Z < 2,77$ – середня ймовірність банкрутства, якщо $2,77 \leq Z < 2,99$ – низька ймовірність банкрутства; $2,99 \leq Z$ – ймовірність банкрутства близька до нуля [1].

Перевагами дискримінантних моделей дослідники визнають: простоту і можливість застосування при обмеженій інформації; порівнянність показників; можливість поділу аналізованих компаній на потенційних банкрутів і не банкрутів; висока точність розрахунків.

Проте такого формалізованого аналізу недостатньо для повноцінної оцінки причин кризи. У цьому випадку діагностика має бути доповнена SWOT-аналізом, аналізом беззбитковості, кореляційно-регресійним аналізом, оцінкою за методом Аргенті та іншими неформалізованими методами.

З метою вжиття превентивних заходів на підприємстві доцільно впроваджувати систему раннього попередження та реагування (СРПР), яка аналізує інформацію про приховані обставини, що можуть призвести до виникнення загрози у його діяльності. Першочерговим завданням системи раннього попередження є своєчасне виявлення ознак кризи на підприємстві, тобто прогнозування можливого банкрутства. З іншого боку, за допомогою цієї системи виявляються додаткові шанси для суб'єкта господарювання.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження нами було визначено, що проблема кризового стану та банкрутства підприємств в Україні є актуальною і потребує швидкого та якісного вирішення, оскільки вона негативно впливає на фінансово-економічний, політичний та соціальний стан в країні.

Адекватне реагування на кризову ситуацію можливе лише на основі своєчасного визначення причин виникнення кризи, що слід шукати у невідповідності між станом і потребами розвитку підприємства та станом і потребами розвитку зовнішнього середовища. За таких умов діагностика кризових явищ набуває все більшого значення та ваги в системі антикризового управління.

Список літератури:

- Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2005. – 824 с.
- Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
- Василенко В.О. Антикризове управління підприємством / В.О. Василенко. – К.: Центр учбової літератури, 2003. – 504 с.
- Школьник І.О. Фінансовий менеджмент: підручник / І.О. Школьник. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 488 с.
- Даніч В.М. Визначення кризового стану підприємства / В.М. Даніч, Н.О. Пархоменко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 208–218.
- Воронкова Т.Є. Банкрутство підприємства та шляхи його подолання / Т.Є. Воронкова, Н.П. Рибальченко // Международный научный журнал «Интернаука». – 2017. – № 2. – С. 39–43.
- Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua>
- Долбнева Д.В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності / Д.В. Долбнева // Бізнес Інформ. – 2015. – № 10. – С. 244–249.
- Денисюк О.Г. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств / О.Г. Денисюк, О.Ю. Дерев'яно // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2015. – № 1. – С. 80–87.

10. Ганзюк С.М. Фінансова криза на підприємствах України / С.М. Ганзюк // «Молодий вчений». – 2016. – № 3(30). – С. 49–52.
11. Лановий В. Анатомія кризи української економіки / В. Лановий // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489>
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Романович О.О., Свистун Л.А.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ И МЕТОДЫ ИХ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация

В статье исследованы общие тенденции банкротства отечественных предприятий. Выявлено внешние и внутренние факторы возникновения кризисных явлений в деятельности субъектов хозяйствования, действующих в Украине. Обоснована необходимость диагностики кризисных явлений во время управления предприятием. Раскрыты основные методические подходы и модели диагностики кризисных явлений на предприятии.

Ключевые слова: кризис, банкротство, неплатежеспособность, факторы возникновения кризиса, диагностика кризисных явлений, методы диагностики.

Romanovich O.O., Svistun L.A.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

CRISIS PHENOMENA IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN ENTERPRISES AND THE METHODS OF THEIR DIAGNOSTICS

Summary

The article studies general trends of bankruptcy of domestic enterprises. The external and internal factors of the emergence of crisis phenomena in the activities of business entities operating in Ukraine are found out. The necessity of diagnostics of crisis phenomena during management of the enterprise is grounded. The main methodological approaches and models for diagnosing the crisis phenomena in the enterprise are disclosed.

Keywords: crisis, bankruptcy, insolvency, factors of crisis occurrence, diagnostics of crisis phenomena, diagnostic methods.